

הזרעה מלאכותית

פא. הזרעה מלאכותית

דבר אל בני ישראל לאמר אשה כי תזרע וילדה זכר וטמאה שבעת ימים כימי נדת דותה תטמא [ויקרא יב ב]

הזרעה מלאכותית היא פעולה רפואית של החדרת זרע בהזרקה לנרתיקה או לרחמה של האשה, ללא קיום יחסי מין.

מבחינים בשלושה מצבים של הזרעה מלאכותית, בהתאם למקור הזרע: הזרעה מהבעל, כשהוא תורם הזרע; הזרעה מתורם זר, כשגבר שאיננו בעל-האשה הוא התורם, או שהזרע נלקח מבנק זרע; הזרעה מעורבת, שבה משתמשים בתערובת של זרע הבעל וזרע מתורם זר.

תהליך ההפריה ברחם האשה, ההריון והלידה, כולם ממשיכים להתרחש באופן טבעי לאחר ההזרעה המלאכותית, כבכל התערבות טבעית.

רקע היסטורי

מקורות קדומים - מקורות בתלמוד ובמדרש דנים במפורש באפשרות של הזרעה שלא על ידי קיום יחסי מין מקובלים. מדובר בעיקר בהפריה האשה ברחיצה באמבטיה מזרע של איש שרחץ שם לפניו. עובדה זו ראויה להדגשה מיוחדת, באשר אלו הם המקורות הראשונים בהיסטוריה האנושית לאפשרות כזו.

מקורות מדעיים ראשונים - הניסיון המדעי הראשון לביצוע הזרעה מלאכותית נעשה על ידי האנטומיסט ההולנדי יאן שוואמרדט, בשנת 1680. הוא ניסה לבצע הזרעה מלאכותית בדגים, ללא הצלחה. הראשון שהצליח לבצע הזרעה מלאכותית, גם הוא בדגים, היה יעקובי, בשנת 1742. הכומר-פיזיולוג ספלנצני היה הראשון שהצליח ליילד כלבה בדרך של הזרעה מלאכותית, בשנת 1780. הכירורג הלונדוני ג'והן הנטר הצליח לבצע הזרעה מלאכותית מוצלחת באשה, שבעלה סבל מהיפוספדיאס, בשנת 1785.

עידן ההזרעה המלאכותית המודרנית - עידן זה החל למעשה רק במחצית השנייה של המאה הי"ט למניין האומות, לאחר הצלחותיו של הגניקולוג האמריקאי מריון סימס, בשנת 1866. החלוץ בהזרעה מלאכותית מתורם זר היה

האמריקאי רוברט דיקינסון, בסוף המאה הי"ט. מאז שנת 1940 הוחל בשימוש בבנק זרע, על ידי שיטות הקפאה של זרע לזמן ממושך.

רקע מדעי

כללי - הזרעה מלאכותית יכולה להתקיים רק במצבים בהם אין כל פגם בפוריות האשה, הן מבחינה אנטומית והן מבחינה פיזיולוגית.

קיימת הערכה שכ- 8-15% מהזוגות הנשואים הם בלתי-פוריים, ומתוכם בכ- 30% הבעל הוא העקר. במקרים אלו נשקלת האפשרות של הזרעה מלאכותית.

הזרעה מלאכותית מבעל - ההוריות הרפואיות להזרעה מלאכותית מהבעל, כוללות בעיקר מצבים שבהם קיימת הפרעה אנטומית באיבר המין, כגון היפוספדיאס, הפרעות פסיכולוגיות או רפואיות הגורמות לאין-אונות, או מיעוט תאי-זרע של הבעל. בשנים האחרונות התפתחה מאד הטכנולוגיה של הפריה חוץ-גופית, וקיימות אפשרויות מעשיות להפריית ביצית של אשה אפילו מתא זרע בודד של בעלה, שאותו ניתן להשיג מהאשך עצמו, ולפיכך ההוריות להזרעה מלאכותית מזרעו של הבעל התרחבה מאד.

מצב אחר הוא תרומה מראש של זרע הבעל, לפני טיפול רפואי הכרחי שיגרום לסירוסו או לעיקורו, כגון טיפול כירורגי באיברי המין, או טיפול ציטוטוקסי או קרינתי כללי נגד גידולים ממאירים. בדרך זו ניתן יהא בעתיד להזריע מזרע הבעל לאשתו, גם בשלב בו יהא עקר.

הזרעה מלאכותית מתורם זר - במקרים בהם לא ניתן לבצע הפריה מלאכותית מזרעו של הבעל ניתן לבצע הזרעה מלאכותית מתורם זר ידוע, או מבנק זרע. ההוריות הרפואיות לסוג זה של הזרעה, כוללות את המצבים הבאים: עקרות מוחלטת של הבעל; מחלות תורשתיות של הבעל; אי-התאמה בקבוצות הדם בין הבעל לאשתו; הפרעות אימונולוגיות במערכת הרבייה; עקרות בלתי מוסברת של הזוג.

יש המוסיפים הוריות נוספות להזרעה מלאכותית מתורם זר, כגון: עקרות יחסית של הבעל עקב מיעוט תאי זרע, תנועתיות ירודה של תאי הזרע, או אחוז גבוה של זרעונים פגומים; הזרעה מלאכותית לאשה פנויה; הזרעה מלאכותית לשיפור הגזע, היינו במקרה שהבעל והאשה פוריים וחופשיים ממחלות תורשתיות, אך מעדיפים להזריע באשה זרע מאדם זר, שיש לו תכונות יוצאות דופן.

קיימים דיווחים בספרות המקצועית על הדבקה במחלות זיהומיות שונות בשימוש בזרע מתורם זר. למשל, עד סוף שנת 1994 דווחו בעולם 12 נשים שנדבקו במחלת האיידס כתוצאה מהזרעה מלאכותית מתורם זר. ואמנם מדינות רבות ניסחו הנחיות מפורטות לבדיקות-סיקור מניעתיות. בישראל קיימות תקנות המגבילות שימוש בזרעונים קפואים רק לאחר שבבדיקת דם של תורם הזרע ששה חודשים לאחר הקפאתם לא היתה עדות לנוגדני נגיף האיידס. תקנות דומות קיימות גם בכמה מדינות אחרות. לפיכך הסיכון להעברת מחלות מדבקות בדרך של הזרעה מלאכותית הוא נמוך. אכן גם כיום יש עדיין סכנה להעברת מחלות מדבקות בדרך הזרעה מלאכותית מתורם זר, מכיוון שבמדינות רבות שאין חובה חוקית לבצע בדיקות סיקור, וכן אין חובה לנהל רישום ואיתור של

תורמים. אשר על כן קיימת חובה להקפיד על בריאותו של התורם מבחינה גנטית וזיהומית, על מנת למנוע מחלות תורשיות וזיהומיות בנתרמת ובוולד שייוצר מהזרעה. כמו כן יש להקפיד על רישום מדויק של נתוני התורם, כדי לאפשר מעקב וביקורת, וכדי למנוע נשואי עריות.

הפעולה הרפואית-טכנית של הזרעה מלאכותית היא, יחסית, פשוטה וקלה. הזרקת הזרע נעשית לנרתיק, לצוואר הרחם, או ישירות לתוך חלל הרחם. קיימת גם שיטה של ריכוז הזרע בתוך כוסית מיוחדת, והשמתה על צוואר הרחם; שיטה זו יכולה להיעשות על ידי בני הזוג בעצמם, ללא צורך בעזרת רופא. ההערכה היא שבארה"ב מבוצעות כ- 75,000 הזרעות מתורם זר בכל שנה.

מבצעים את ההזרקה 1-3 פעמים במחזור. בהזרעה מתורם זר יש המשתמשים בזרעו של אותו תורם בכל ההזרעות, ויש המשתמשים בזרעם של תורמים שונים בכל מחזור. ההריון קורה במוצע לאחר כ-4 מחזורי הזרעה.

שיעור ההצלחה הממוצע בגרימת הריון על ידי הזרעה מלאכותית מזרע הבעל נע בין 18%-62 בהתאם לשיטות השונות, והצלחת ההזרעה מתורם זר עם זרע טרי הוא כ-70%, ועם זרע מוקפא הוא כ-50%.

ההערכה היא שבארה"ב נולדים מידי שנה 10,000-20,000 תינוקות על ידי הזרעה מלאכותית. בארץ, לפי נתונים בלתי רשמיים, קיימת הערכה שכ-800 תינוקות נולדים כל שנה כתוצאה מהזרעה מלאכותית מתורם זר.

הזרעה מתורם מת - ניתן לבצע שאיבה של תאי זרע מאדם שמת בתוך 24 שעות לאחר המוות.

מקורות הלכתיים

מהתלמוד משמע, שחז"ל ידעו על אפשרות של עיבור, שלא על ידי קיום יחסים כדרך כל הארץ, היינו כאשר גבר הטיל זרעו למים באמבטיה, והזרע נכנס לרחם האשה שהתרחצה שם אחריו [1]. אמנם יש מי שכתב שזה מעשה ניסים הוא [2], ויש מחלוקת אם אמנם בפועל יתכן הריון על ידי הזרעה באמבטיה [3], אך מכל מקום הרעיון שדבר כזה אפשרי מוזכר לראשונה בהיסטוריה האנושית בתלמוד [4]. יש לציין, שרופאים בעת העתיקה ובימי הביניים האמינו שאמנם קיימת אפשרות להריון שלא כדרך כל הארץ, כגון באמבטי [5].

מקור נוסף הוא האגדה, המוסרת כי בן סירא היה בנה של בת ירמיהו, שהתעברה באמבטיה מירמיהו אביו [6]. דרשי רשומות כתבו, שהואיל ונולד מקליטת זרע בלי תשמיש קראו לו 'בן-זרע', וכשגדל והיה בוש בשם זה, הפך להיקרא 'בן-סירא', שהוא בגימטריא ירמיהו. אכן, יש מהפוסקים שפקפקו באגדה זו, ולא סמכו עליה להוצאת מסקנות הלכתיות [7].

מקור הלכתי נוסף הוא פסק ההלכה של אחד הראשונים, שאין לאשה לשכב על סדינים ששכב עליה איש אחר, שמא תתעבר משכבת זרעו, ועלול אח לשאת את אחותו; אך אין הנשים נזהרות לשכב על סדינים ששכב בעליהן גם בעת נידתן, כי הוולד שעלול להיוולד כתוצאה מכך הוא כשר לחלוטין [8].

פ ר ט י ד י נ י מ

הזרעה מלאכותית כשתורם הזרע הוא בעל האשה

הוצאת זרע - יש אומרים, שאסור לבעל להוציא זרעו על מנת להשתמש בו להזרעה באשתו, מחמת איסור השחתת זרע [9]. נימוקיהם: בעת פעולת האוננות להוצאת הזרע הפעולה היא לבטלה, ולא מועיל מה שאחר כך משתמש הרופא בזרע זה להפרות האשה; קיים חשש שמזרע זה לא תופרה האשה, ויתברר למפרע שהוצאתו היתה לבטלה; ישנם חששות לתקלות שונות, כגון ערבוב זרע הבעל עם זרע זר; חלק מהזרע יוצא לבטלה בכל מקרה, אף אם היתה הצלחה בהזרעה המלאכותית; איסור הוצאת זרע לבטלה הוא איסור עצמי, ולא תלוי בכוונה להוליד. ועוד יש מי שאסר הזרעה מלאכותית אפילו מבעל לאשתו, כי לדעתו אין הוולד מתייחס אחרי בעל הזרע בדרך של הזרעה מלאכותית [10].

אכן, רוב הפוסקים סבורים, שאין כלל איסור השחתת זרע בהוצאתו מהבעל לצורך הזרעה באשתו [11]. נימוקיהם: אין בפעולה זו משום השחתת זרע, כי הכוונה היא לתיקון ולצורך מצווה, ואין הבדל אם מקיימים אותה כדרך כל הארץ אם לאו; אין לאסור את המותר על כשרים וטובים, בגלל פוחזים וקלי דעת, ולכן מכיוון שאין איסור מהותי בהזרעה מלאכותית, אין לאסור את הפעולה בגלל חששות של תקלות על ידי אנשים שאינם מקבלים את הנחיות הפוסקים.

שיטות - אם הבעל הוא רופא, ויודע לבצע את ההזרעה, עדיף שיזריק את זרעו באשתו בעצמו, ולא על ידי רופאים אחרים [12].

יש מי שהציעו לקחת מהבעל כמות גדולה של זרע, לשמרו באחסון מתאים, ולהשתמש בו בפעמים חוזרות, עד להריון מוצלח, כי בכך ממעטים בהוצאת זרע, ובתנאי שיש הקפדה נאותה על בנק הזרע, שלא ישתמשו באותו זרע לנשים אחרות [13].

הוצאת זרע לפני טיפול מעקר, או לאחר חבלה בחוט השדרה - חולה במחלה ממארת, הדורשת הקרנה או טיפול כימותרפי, ויש חשש סביר שזרעו ייפגע, מומלץ מבחינה רפואית להוציא מזרעו קודם הטיפול המעקר, כדי שיוכלו

להשתמש אחר כך בזרע זה להזרעה מלאכותית באשתו. בעניין זה יש מי שכתבו, לחלק בין רווק לנשוי, שבנשוי מותר כיוון שהוא כבר חייב בפריה ורביה, אך ברווק הדבר אסור, שכן בזמן הוצאת הזרע אין הוא מחויב עדיין במצות פריה ורביה [14]; יש מי שכתבו, שגם רווק מותר להוציא זרעו ולהקפיאו, אם יש חשש שיתעקר עקב טיפול הקרנתי או כימותרפי, שכן חיוב פריה ורביה בעיקרו חל גם על רווק, והוצאת הזרע נעשית בשביל הולדה, ולכן אין זה גדר לבטלה [15]; ויש מי שכתב, שמצד עיקר הדין אין כל הבדל בין רווק לנשוי, מפני שגם הרווק חייב לשאת אשה, ולקיים מצות פריה ורביה, אלא שאין חיוב לנקוט בדרך כזו, ואין לעשות דבר זה, כי לא כך היא השקפת התורה [16].

בעיה דומה קיימת בנפגעי חוט השדרה. פגיעה בחוט השדרה גורמת להפרעה בהוצאת הזרע, ולהפרעה בדרכי ייצור הזרע, כך שבועיים לאחר חבלה בחוט השדרה הופכים הנפגעים לעקרים. במחקר אחד התברר, שניתן להוציא זרע בדרכים טכניות מנפגעי חוט השדרה בשבועיים הראשונים לאחר הפגיעה, לשמר את הזרע בהקפאה, ולהשתמש בו להזרעה מאוחרת. מבחינה הלכתית, הדיון בשאלה זו זהה לדיון בחולים שנזקקים להקרנה או לטיפול כימותרפי במחלות ממאירות, ורוצים להוציא זרע לפני הטיפול המעקר, כדי להשתמש בו מאוחר יותר.

תנאים להזרעה – גם המתירים הוצאת זרע מהבעל לצורך הזרעתו באשתו, לא התירו אלא בשעת צורך גדול, ובצירוף סייגים שונים:

ההיתר מוגבל לזוגות חשוכי-ילדים במשך עשר שנים לפחות, אשר ללא הזרעה מלאכותית יבואו לידי גירושין [17]. יש שהגבילו את משך העקרות לחמש שנים [18], או לשנתיים [19], או שיש לשקול כל מקרה לגופו [20], ויש מי ששכתב, שאם התברר למעלה מכל ספק שבדרך הטבע אין שום תקווה לפוריות, בוודאי מותר לעסוק בהזרעה מלאכותית גם לפני עשר שנים [21]. ולפיכך, מי שהרופאים קבעו בוודאות שלא יוכל להוליד ילדים בדרך כל הארץ, יכולים להזדקק לשיטת ההזרעה המלאכותית מרגע האבחנה הרפואית.

דרושה החלטת שני רופאים שדרך זו יעילה, היינו שאין כל הפרעה בפוריות האשה, ויש סיכוי סביר שזרעו של הבעל יצליח להפרות את אשתו.

יש צורך בהקפדה ובהשגחה יתירה על הרופאים לא לערבב או להחליף את זרעו של הבעל בזרע זר [22].

יש מי שכתב, שהיתר ההזרעה המלאכותית הוא לאו דווקא לצורך קיום מצות פריה ורביה, ולפיכך גם מי שיש לו כבר בן ובת, מותר בהזרעה מלאכותית, כדי לקיים 'לשבת יצרה' ו'לערב אל תנח ירך' [23]; ויש מי שהסתפק בדין זה [24]; ויש מי שכתב, שההיתר הוא דווקא לצורך קיום מצות פריה ורביה מן התורה, אבל לא לתוספת ילדים מדין 'לשבת יצרה' ו'לערב אל תנח ירך' [25].

נידה – לאחר ביצוע הזרקה הזרע לנרתיק האשה, אין היא נחשבת כנידה, ואף על פי שאי-אפשר לפתיחת הקבר בלא דם, כאן אין חשש זה, כי המחט דקה ונכנסת בקלות [26].

לשיטות המתירים הזרעה מלאכותית מבעל לאשתו, אין איסור לעשות פעולה זו סמוך לוויסתה [27].

שיטת ההוצאה של הזרע – יש מי שכתבו, שהדרך העדיפה היא, שישמש עם אשתו כדרך כל הארץ, והרופא ישאב

את הזרע מהנרתיק [28]; ויש מי שכתבו, שהדרך העדיפה היא 'דש מבפנים וזורה מבחוץ', דהיינו משגל נסוג [29], ולדעתם הדרך לשאיבת הזרע אחרי תשמיש היא פריצות, כיון שצריך לשמש בבית הרופא [30].

ואם אי אפשר בדרך זו - יש שהתירו הוצאת הזרע על ידי לבישת כיס (קונדום) על איבר המין בשעת תשמיש [31], ומכל מקום טוב לעשות חור קטן בכיס [32].

אם הוא אסור בתשמיש, כגון שאשתו נידה, יש מי שהתיר להביא עצמו לידי קישוי, על ידי שיסתכל במקומות המותרים בנידה, ויוציא זרעו לכלי זכוכית [33]. אכן, אין כל היתר להוצאת הזרע באוננות ביד או בכלי, שלא בדרך תשמיש [34].

ביוץ מוקדם - במקרה שהפוריות נמנעת בגלל ביוץ מוקדם של האשה, וחוסר יכולתה להיטהר מנידתה בזמן המתאים להפרייתה כדרך כל הארץ - יש הסבורים, שאסורה גם בהזרעה מלאכותית מבעלה [35]. נימוקם: בן הנידה הוא עז פנים ופגום בטבעו [36], ותכונה זו לא תלויה באיסור הביאה, אלא בטומאת הנידה של האשה; ויש הסבורים, שמותרת ההזרעה מבעל לאשתו בימי ליבונה [37]. נימוקם: כיוון שאין ביאת איסור, הוולד כשר לגמרי, והיינו שאיסור כרת על הבא על הנידה הוא רק על ידי תשמיש הביאה. ובמקרה זה צריך להוסיף עוד ארבעה ימים לספירתה, שמא פלטה שכבת זרע, ולא צריכה להוסיף חמישה ימים [38].

כדי לצאת מידי איסור נידה מן התורה, כתבו הפוסקים שתטבול האשה לאחר שבעה ימים מתחילת ויסתה, קודם ימי ליבונה, כדין נידה דאורייתא, ויבצעו את ההזרעה לאחר הטבילה [39]; ויש מי שחלק על עצה זו, והעדיף שתבוצע ההזרעה בימי ליבונה ללא טבילה מקודם [40]. נימוקו: חומרא זו עלולה להביא לידי קולא, שבעלה עלול להקל ולשמש עמה.

הפוסקים דנו בחיובים מסויימים, אם מקיימים אותם בדרך של הזרעה מלאכותית מהבעל:

בעניין מצות פריה ורביה - יש הסבורים, שבהזרעה מלאכותית לא מקיים מצות פריה ורביה, כי מצווה זו מתקיימת דווקא בדרך כל הארץ [41]; יש הסבורים, שדווקא בנתעברה באמבטיה לא מקיים מצות פריה ורביה [42], כי מצווה זו טעונה מעשה, וכאן הוא חסר מעשה-המצווה, אבל בהזרעה מלאכותית יש מעשה מסויים לצורך המצווה, ולכן קיים מצווה זו [43]; ויש הסבורים, שבכל מקרה מקיים מצות פריה ורביה, שכן אין המצווה תלויה במעשה הבעילה, אלא בתוצאה של לידת ולד חי [44].

יש מי שכתב, שאמנם אין מקיימים מצות פריה ורביה בהזרעה מלאכותית, אך מצות 'לשבת יצרה' מקיימים [45].

בעניין פדיון הבן - הבעל חייב בפדיונו כרגיל ובברכה, כי הוא נחשב כבנו לכל דבר [46].

בעניין ייבום - אם הוציאו זרע מהבעל לצורך הזרעה והוא מת לפני ההזרעה, ואחר כך הזריעו באשתו וילדה, אין זה פוטר אותה מייבום [47]. הטעם: בשעה שמת הבעל היה עדיין מחוסר מעשה של הכנסת הזרע לגוף האשה, אבל מיד חל עליה חובת ייבום.

הזרעה מלאכותית ביבם ליבימתו, לא קיים בדרך זו מצות ייבום, כי מצווה זו תלויה במעשה ממש [48].

בעניין מילה - יש שהסתפקו אם נולד בן מהזרעה מלאכותית בשבת, אם למולו ביום השמיני, שהוא שבת [49]; יש מי שסבור, שאמנם אין מילה כזו דוחה שבת [50]; ויש מי שסבור, שדינו כתינוק שנולד בצורה רגילה, ומילתו דוחה שבת [51].

טומאת לידה - יש מי שנסתפק, אם יש דין של טומאת לידה לאשה שילדה לאחר הזרעה מלאכותית [52].

גדרי חיוב - לשיטת המתירים הזרעה מלאכותית מבעל לאשתו, ולשיטת הסוברים שבדרך כזו מקיימים מצות פריה ורביה, או מצות 'לשבת יצרה', בוודאי יש חיוב על הרופא להזדקק לבקשת זוג עקר לסייע להם ללדת ילדים בדרך זו. לשיטת הסוברים שאין מקיימים מצות פריה ורביה כלל בשיטה של הזרעה מלאכותית, אין חיוב על בני הזוג להזדקק לשיטה כזו, שכן מצות פריה ורביה לא חלה בזוג שהבעל עקר, כי לגביו אונס רחמנא פטריה, והאשה ממילא איננה מחוייבת במצות פריה ורביה. אכן, אם בני הזוג רוצים וולד, מתוך רגשות של צורך במימוש הורות, יש לדון אם קיימת חובה על הרופא להזדקק לטיפול זה מכוח החיוב הכללי על הרופא של 'ורפא ירפא'. עקרות של בני זוג יכולה להיות מצב רפואי-נפשי קשה וחמור, וכדברי רחל: 'הבה לי בנים, ואם אין מתה אנכי' [53], ומי שאין לו בנים חשוב כמת [54], וכאילו הוא הרוס [55], ועל כן טיפול בעקרות הוא בגדר טיפול רפואי. ובעיקר יש להביא ראיה שהבראה מעקרות נקראת רפוי, ממה שנאמר 'ורפא אלקים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו' [56]. אמנם יש מי שכתב, שטיפול בעקרות איננו בגדר רפואה [57], ואשה עקרה אין דינה כחולה [58], אך פוסקים אחרים דחו זאת, וסוברים שאף טיפול בעקרות הוא בגדר רפואה [59].

כאשר הבעל אינו מסוגל להוליד, והאשה חפצה בילדים, מהווה הדבר עילה לגירושין [60]. יש מי שנסתפק בשאלה אם יאמר הבעל לאשתו, שמוכן הוא להפרותה בדרך של הזרעה מלאכותית, האם די בכך לסתור תביעתה לגירושין, ויש להכריחה על כך, או יכולה היא לטעון שרצונה בוולד בדרך כל הארץ [61].

הזרעה מלאכותית מתורם זר שהוא יהודי

טעמי האיסור - לכל הדעות יש איסור בהזרעה מלאכותית לאשת איש מתורם זר שהוא יהודי.

איסור מן התורה או מדרבנן - יש הסוברים [62], שאיסור זה הוא מן התורה, מטעם 'ואל אשת עמיתך לא תתן, שכבתך לזרע לטמאה בה' [63], ולדעתם האיסור הוא על עצם קליטת הזרע האסור, ולא דווקא בדרך קליטתו,

ועיקר האיסור שלא יודע למי הזרע [64], וזה שייך גם בהזרעה מלאכותית מתורם זר. בשיטה זו יש מי שכתב, שחייב אפילו מיתה וכרת [65], אך דחו דבריו [66]. פוסקים אחרים סבורים, שעיקר האיסור מן התורה הוא דווקא במעשה הבעילה האסורה והנאת הביאה, אבל אין כלל איסור מן התורה בהכנסת זרע זר לרחם אשת-איש שלא כדרך כל הארץ [67].

אכן, גם לשיטת הסוברים שאין איסור תורה בהחדרת זרע זר לאשת-איש, אוסרים הם מעשה זה מטעמים שונים. חלק מהבעיות משותפות להזרעה מכל תורם זר, כגון גוי או בנק זרע, וחלק מיוחדות להזרעה מתורם זר שהוא יהודי.

בעיות מוסריות: זהו מעשה תועבה ומעשה מכוער, וגורם לחילול משפחתי גדול [68]; והוא מתועבות כנען ומצרים, ואסור מצד רגש הדת והיהדות [69]; מעשה זה עלול לנתק את הקשר בין הולדת ילדים ונישואין, ולהפוך את הולדת הילדים לעניין שרירותי ומכני, המשולל אותן סגולות אנושיות העושות את האדם לשותף להקב"ה במעשה הבריאה [70]; הוא עלול לגרום לפריעת המוסר של האשה, אשר תנאף עם גבר זר, ותטען שההריון נגרם בהזרעה מלאכותית, ויש בזה משום עידוד יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואין [71], ואמנם קרו מקרים שבהם האשה לא הצליחה להרות בהזרעה מלאכותית, ואז קיימה יחסים מלאים עם התורם הזר והרתה לו. כאשר ההזרעה מתורם זר מבוצעת למטרות שיפור הגזע הוא דבר שההלכה סולדת ממנו, והדבר חורג מרגש המוסר והדת היהודית [72]. יש גם לציין שיקולים פסיכולוגיים שליליים שהפעולה הזו מעוררת לעתים אצל הבעל, האשה, הילד ואפילו תורם הזרע.

בעיות הלכתיות: עקב העובדה שרק האם, הבעל והרופא יודעים מי הוא אבי הילד, יכולים להיווצר סבוכים הלכתיים מרובים: חשש שמא ישא אח את אחותו מאביו שהוא בעל-הזרע [73]. ואמנם יש לציין שהחשד הזה התברר כאפשרי בעידן ההזרעות המלאכותיות, ואף על פי שחישובים שונים מתארים אפשרות זו כנדירה ביותר, ייתכן שהיא שכחה יותר מהצפוי והידוע; חשש שהאם תיפטר שלא כדין מייבום וחליצה לאחר מות בעלה, בהנחה המוטעית שהוא היה אבי הילד [74]; חשש שהילד עלול להיחשב כיורש של בעל-האשה, למרות שלפי ההלכה מגיעה הירושה למישהו אחר, ונמצא שהוא גוזל, ומאידך, לא יקבל חלקו בירושה של בעל-הזרע, לפי השיטות שהוא נחשב כבנו לכל דבר [75]; כאשר הבעל העקר הוא כהן, יטעו ויחשבו שהבן אף הוא כהן, אף על פי שנולד מהזרעה מאיש אחר [76]; לשיטות הסוברים שהנולד מהזרעה מלאכותית מאיש זר הוא ממזר [ראה להלן], יש לאסור הזרעה מלאכותית מהטעם שאסור להרבות ממזרים בישראל [77]; עוד יש שאסרו הזרעה מלאכותית מתורם זר, מחשש לעידוד תרומת זרע, שמצד התורם בוודאי יש איסור חמור במעשה זה [78]. כמו-כן יש להעיר על חשש איסור ייחוד בין בעל-האשה לבין בת שתיוולד מהזרעה זו. יהודי התורם זרע לאשה זרה עובר על איסור הוצאת זרע לבטלה [79], ואם הרופא הוא המוציא את הזרע, הרי הוא שותף בעבירה זו [80].

בעיות נוספות הקשורות בהזרעה מלאכותית מתורם זר, כוללות שמירת סודיות רפואית, מסירת פרטים כוזבים לשלטונות המדינה, הצבא וחברות הביטוח, וכן בעיות רפואיות שיכולות להתעורר אם התורם חולה במחלה תורשתית, ובהיעדר מידע על האב הביולוגי יקשה לטפל בילד, או אם התורם נושא מחלה זדומית (כגון איידס).

הסכמת הבעל - אשה שהתעברה בהזרעה מלאכותית בלא ידיעת בעלה, ומבלי לקבל הסכמתו על כך, יש לחייבה לקבל גט מטעם 'עוברת על דת משה ויהודית', ואיבדה כתובתה [81]. ואם הבעל מכריח את האשה להתעבר על ידי הזרעה מגבר זר - יש מי שכתב, שיש להכריחו לגרשה, ולתת לה את כתובתה [82].

נאמנות האשה - אשת איש שהתעברה שלא מבעלה, איננה נאמנת לטעון שנתעברה באמבטיה או בהזרעה מלאכותית, כדי להתיר עצמה לבעלה [83]. הנימוק: עיבור על ידי אמבטיה או הזרעה מלאכותית לא שכיח. אמנם כיום הזרעה מלאכותית שכיחה, בוודאי יותר ממוכת עץ; מכל מקום נאמנת היא בטענה זו להוציא את בנה מוודאי

ממזר, לשיטת הפוסקים שיש ממזרות בהזרעה מלאכותית, ולעשותו ספק ממזר [84].

זנות וניאוף - אשת-איש שקיבלה הזרעה מגבר זר - יש אומרים, שאסורה היא לבעלה כדין זנות וניאוף [85]; אך רוב הפוסקים סבורים, שאין האשה אסורה על בעלה, ולא על זה שנתעברה מזרעו, כי איסור זנות וניאוף הוא רק בדרך כל הארץ [86], ואיננה מתחללת לכהונה בעקבות מעשה זה [87]. הטעם, שכל ענין החללות הוא דבר הנעשה בגוף האשה, ולכן צריכה להיות דווקא שכיבת אדם.

מעוברת ומינקת חברו - אם היתה מעוברת או מינקת בעקבות ההזרעה המלאכותית מגבר זר - יש אומרים, שאסורה לבעלה כ"ד חודש, כדין מעוברת ומינקת חברו [88]; ויש אומרים, שכיוון שההזרעה נעשית בעת היות האשה תחת בעלה והיא כבר אשתו, ובפרט כשהבעל מסכים לפעולה זו, לא חלה גזירת כ"ד חודש במקרה כזה [89], ומכל מקום אם הרתה בעקבות ההזרעה המלאכותית מגבר זר, לכל הדעות חייבת להמתין שלושת חודשי הבחנה.

ייחוס הוולד - בן הנולד מהזרעה באמבטיה או מהזרעה מלאכותית - יש אומרים, שנחשב כבנו של בעל-הזרע לכל דבר, ולפיכך הוא אסור בקרובי בעל-הזרע, יורשו בנכסיו, אמו פטורה מייבום וחליצה, בעל הזרע קיים מצות פריה ורביה, וחייב במזונותיו [90]; יש אומרים, שהנולד מהזרעה באמבטיה דינו כבנו של בעל-הזרע רק לחומרא ולא לקולא, היינו אסור לישא אחותו מבעל-הזרע, אך אינו יורשו, אינו פוטר אמו מייבום וחליצה, ולא קיים בעל הזרע מצות פריה ורביה [91]; ויש הסבורים, שגם אם בנתעברה באמבטיה דינו כבנו רק לחומרא, אבל בהזרעה מלאכותית דינו כבנו לכל דבר [92]. נימוקם: כשנתעברה באמבטיה לא ניתן להוכיח בבירור שמבעל זרע זה נתעברה, מה שאין כן בהזרעה מלאכותית.

וולד שנולד מזרע מוקפא אחרי מות תורם הזרע - יש מי שכתב, שלכתחילה אין להשתמש בזרע מוקפא של איש שהשאיר מזרעו שנלקח בחייו, ואפילו לצורך הפריית אשתו, מכיוון שאין בזה יצירת משפחה רגילה, ויש בכך פגיעה בוולד שיוולד בדרך כזו כשאין לו אב, אך מעיקר הדין אין כל איסור בכך, ובפרט שיש בזה משום גמילת חסד עם המת, וגמילת חסד עם האלמנה [93].

אם הזרעו זרע מוקפא באשה, והבעל נפטר מיד לאחר ההזרעה, בטרם היה סיפק לזרע להיקלט, ואחר כך נולד זרע של קיימא - יש מי שכתב, שהצאצא נחשב כבנו של בעל הזרע לכל דבר, כולל לענין ירושה, אך אינו פוטר את אמו מייבום וחליצה, מכיוון שבשעת מותו עדיין לא היתה מעוברת [94]; אך רבים חלקו עליו, וסוברים שמיד עם כניסת הזרע לגוף האשה הרי זה נחשב כהריון, ואף אם הקליטה תתרחש לאחר כמה ימים, הרי זה פוטר מיבום וחליצה [95].

אם הזרעו זרע מוקפא באשה לאחר מות בעלה, היינו שהפשירו את הזרע המוקפא לאחר מות הבעל - יש מי שכתב, שאין לנולד שום יחס קירבה לתורם הזרע, אפילו לשיטות הפוסקים שבדרך רגילה של הזרעה מלאכותית הוולד מתייחס אחרי תורם הזרע, שכן עם מותו של התורם פוקע קשר היחס. דין זה נכון לכל דיני התורה, כולל ענייני ירושה וייבום, ולפיכך חייבת האשה בחליצה לפני פעולת ההזרעה [96]; ויש מי שכתב, שאם הזרעו זרע מוקפא לאשת התורם לאחר מותו, הרי הוא יורש את אביו, אך למרות זאת האשה חייבת ביבום וחליצה, מפני שבעת מותו של הבעל היה זה מחוסר מעשה של הכנסת הזרע לגוף אשתו, ומיד עם מותו חלה חובת הייבום, מה

שאינן כן לעניין ירושה, שלא קובע המצב ברגע המוות דווקא [97].

הוצאת זרע לאחר מות תורם הזרע - יש מי שכתבו, שאם הסכים הבעל לפני מותו שיקחו ממנו זרע לאחר מותו לצורך הפריית אלמנתו, או שיש אמדן ברור שהוא היה מסכים לפעולה כזו, יש מקום להתיר פעולה זו [98]; יש מי שכתבו, שלמרות שמבחינה הלכתית אין איסור בשימוש בזרע לאחר מות התורם, בין אם הזרע נלקח בחייו, והיה מוקפא, ובין אם הזרע נלקח לאחר מותו, אך פעולה זו איננה רצויה מבחינה חברתית ומבחינת טובת הוולד העתידי, ולכן יש להתיר הוצאת זרע לאחר מיתה רק במצבים חריגים, ורק לאחר שעבר זמן סביר מפטירת התורם, כך שהפעולה תוכל להתבצע על פי שיקול דעת הגיוני ולא רגשי [99]; ויש מי שכתבו, שאסור לשאוב זרע ממת בגלל איסור ניוול המת ובגלל איסור הנאה מן המת, וגם בדיעבד אם הפרו אשה מזרע שנלקח לאחר המוות, אין הצאצא מתייחס לבעל הזרע [100].

ממזרות - וולד הנולד מעיבור באמבטיה, או בהזרעה מלאכותית, כשהתורם הוא יהודי והאם היא אשת-איש - יש הסבורים, שדינו כמזר גמור [101]. נימוקם: אין הממזרות תלויה בביאה אסורה, אלא כל שיצירת הוולד בא מאיש ואשה שהם מן העריות, הרי הוא 'מום זר'; יש אומרים, שדינו כספק ממזר [102]; יש הסבורים, שאין וולד כזה ממזר כלל [103]. נימוקם: ממזרות תלויה בביאה אסורה, ובדרך הזרעה אין ביאת איסור [104]; ויש מי שכתבו, שדינו כשתוקי, שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו [105].

כהן - יש מי שכתבו, שאם בעל הזרע הוא כהן, אין ראוי לפוסלו לכהונה, וראוי הוולד להיות אפילו כהן גדול, ואין בו שום פגם [106]; ויש מי שכתבו, שבן הנולד מהזרעה מלאכותית ובעל-הזרע הוא כהן, דינו כזר ולא יעלה לדוכן [107]. ואם התורם הוא איש הפוסל לכהונה בביאתו - יש הסבורים, שבמקרה כזה נפסל הוולד לכהונה [108].

אם הוולד הנולד מההזרעה המלאכותית הוא נקבה - יש מי שכתבו, שהיא פסולה לכהן, מכיוון שמעשה ההזרעה אסור על כל פנים מדרבנן, וכל הנולדת מאיסור, אסורה לכהן [109].

אם בעל הזרע הוא כהן, ונותן מזרעו לאשה חללה - יש מי שנסתפק אם עובר בעל הזרע על איסור של 'לא יחלל זרעו בעמיו' [110], ומה דינו של הנולד מהזרעה זו [111].

בן הנולד מההזרעה מלאכותית מזר ובעל-האשה הוא כהן, פשוט שאסור לו לעלות לדוכן, ומצווה לפרסם מצבו, שלא לבוא לידי מכשולים אחרים [112].

ממזר - אם ידוע שבעל הזרע הוא ממזר - יש מי שכתבו, שהוולד הוא ממזר, גם לשיטות הסבורים שבדרך-כלל אין ממזרות בהזרעה מלאכותית [113]; יש מי שכתבו, שהשאלה תלויה אם הוולד מתייחס אחר בעל הזרע, שאם הוא בנו לכל דבריו, הרי הוא ממזר, ואם אין הוא בנו, אין חשיבות לעובדה שבעל הזרע הוא ממזר [114]; ויש מי שכתבו, שבכל מקרה הוולד כשר, אפילו אם בדרך כלל בעל-הזרע הוא אביו לכל דבר, שכן רק בביאה ממש הולכים אחר הפסול [115].

כיבוד אב - יש מי שהסתפק בנולד מהזרעה מלאכותית מאיש זר, ואחר-כך נודע לו מי בעל-הזרע, אם חייב הוא בכיבוד אב כלפיו או לא [116]. והספק הוא שאפילו ממזר חייב בכיבוד אב, אך מאידך אולי חייבה התורה בכיבוד אב רק במי שנולד כדרך כל הארץ.

קטלנית - אשה שקיבלה הזרעה מלאכותית מתורם זר, ומת התורם, ואחר כך קיבלה הזרעה מלאכותית מתורם זר אחר, ומת גם הוא, אין דינה כקטלנית [117].

מזונות - בעל עקר שהסכים שאשתו תופרה בהזרעה מלאכותית מגבר זר - יש הסבורים, שחייב הוא לשלם לאשה מזונותיה ומזונות הוולד שנולד עקב הזרעה זו, וחייב המזונות לוולד הוא מדין ערב [118]; ויש מי שחלקו וכתבו שלאותן שיטות שהוולד כשר ומתייחס אחר בעל-הזרע, יש חייב מזונות על התורם הזר; לאותן שיטות שהנולד מהזרעה מלאכותית מתורם יהודי זר הוא ממזר, יהיה תלוי דין חייב המזונות בשאלה הכללית של חייב מזונות לממזר; ולאותן שיטות שאין הבן מתייחס כלל אחר בעל-הזרע, יהיה פטור ממזונות [119].

בעל עקר, שהסכים שאשתו תופרה בהזרעה מלאכותית מגבר זר, והתחייב במזונות ובחינוך הילד, ואחר התגרשו בני הזוג, והבעל הסכים להמשיך לשלם מזונות, ובלבד שיהיה רשאי לבקר את הילד, ויהיה רשום כבנו, והאם מסרבת לקבל מזונות, ומסרבת להרשות לבעל לבקר את הילד, אין להכיר בו כלל כאבי הילד, וכל סעיפי ההסכם ביניהם מבטלים [120].

הזרעה מתורם זר שהוא גוי

החששות - כל הפוסקים סבורים שלכתחילה אין לעשות מעשה זה, שהוא מכווער ומתועב. מאידך, ברור שבהזרעה מתורם גוי לא קיים החשש שמא ישא אח את אחותו מאביו, שהרי אין הוולד מתייחס אחרי אביו הגוי, גם כשהוא נולד בדרך כל הארץ, קל-וחומר כשהוא נולד בהזרעה מלאכותית.

יש מהפוסקים שאסרו הזרעה מלאכותית מתורם גוי בכל מקרה, עקב החששות האחרים הקיימות בהזרעה מלאכותית מתורם זר. חששות אלו כוללים: חילול השם להתיר דבר שמתועב בעיני הגויים (בעיקר הקתולים); חשש של היתר יבמה לשוק; חשש שמא ייבם אשת אחיו מאמו; ספקות ובעיות בירושה; חשש להפקרות מינית; הצורך בחודשי הבחנה; החשש לדעת מיעוט הפוסקים שגם במקרה כזה צריך גיור; עניין רוחני של עירבוב תכונות של גוי בזרע קודש; חשש תקלה שאם הוולד תהיה נקבה עלולה להינשא לכהן [121]; לעומתם, יש שכתבו שמעיקר הדין אין איסור בהזרעה מלאכותית מתורם גוי לאשת-איש, ובשעת דחק גדול, כשמצטערים ההורים בהשתוקקם לוולד, ואין ביכולתם ללדת כדרך כל הארץ, מותר השימוש בזרע גוי [122]. נימוקיהם: אין בגוי גזרה שמא ישא אח את אחותו, ואין לחדש גזרות מדעתנו ולומר שמא ייבם אשת אחיו מאמו ויוציא את אמו לשוק, ואין הוולד הנוצר בהזרעה מלאכותית פסול לכהונה. אמנם מהמתירים יש מי שכתב "למעשה לא הוריתי לעשות כן, מטעם שלעניין קיום מצות פריה ורביה לבעלה אין כלום, והאשה הא אינה מחוייבת, ושייך שיצא מזה קנאה גדולה לבעלה, ולכן אין זה עצה טובה" [123].

מעמד הוולד והאשה - לכל הדעות, הוולד הנולד בהזרעה מלאכותית מתורם גוי הוא ישראל כשר כאמו, אינו צריך גיור, ואם הוולד הוא בת, היא אינה פגומה לכהונה, ובמקרה שהאם היא כהנת או לוייה, הוולד כמותה, והאשה עצמה אינה מתחללת, ולא נעשית זונה משום כך. ואולם יש שכתבו שחייב הבעל לפרוש מאשתו שלושת חדשי הבחנה [124]; ויש מי שכתב, שאינו חייב לפרוש [125].

פדיון הבן - בן הנולד בהזרעה מלאכותית מזרע גוי חייב בפדיון-הבן, והחובה היא על הבן עצמו, ולעניין ברכה הדבר הוא ספק [126].

חייב מזונות חל רק על האב ולא על האם, ולכן כשההזרעה המלאכותית מבוצעת מזרע של גוי, או מבנק זרע, אין כלל חייב מזונות. במקרה כזה יחולו על האם חייבי מזונות מדין צדקה [127].

הזרעה ממקור זרע לא ידוע או מבנק-זרע

מעמד הוולד - כאשר לא ידוע ממי הזרע, כגון כשנלקח מבנק-זרע - יש מי שכתב, שגם לשיטות שאין הוולד ממזל בהזרעה מלאכותית, במקרה זה יהא דינו כשתוקי, כיון שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו, ושתוקי אסור מדרבנן [128]; יש שכתבו, שבחויף-לארץ יש לתלות ולהניח שהזרע שייך לגוי, כיון שרוב התושבים שם הם גויים, ולכן הוולד כשר [129]; ויש שכתבו, שגם במקום שרוב האוכלוסיה היא נוכרית, אין הולכים אחר הרוב במקרה זה, שהרי כל הגזירה היא מטעם מיעוט, שמא ישא אח את אחותו מאביו, ולכן אוסרים הוולד גם כשלא ידוע ממי הזרע [130]. ובארץ ישראל, שרוב האוכלוסיה הם יהודים, אין להתיר לקחת זרע מבנק-זרע [131].

זרע מעורב של הבעל ושל גבר אחר - יש להתייחס לכל הדינים כאילו מדובר בזרע אחר בלבד, כי זרעו של הבעל אינו פעיל, ולא נעשה העירבוב אלא כדי להשקיט את הבעל מבחינה פסיכולוגית, ואף אם יתכן שיש מעט זרעונים פעילים בזרע הבעל, ואולי הם דווקא שהזרעו את האשה, ברוב המקרים אין הדבר כן [132]. ולא עוד, אלא שהבעל עובר על איסור הוצאת זרע לבטלה, שהוא חל גם בזרע שאינו ראוי להוליד, ואין בו תועלת להריון [133]. יש לציין, שאמנם בעבר נהגו הרופאים לערבב זרע הבעל עם זרע של תורם, אך כיום מעטים הם העושים כן, כי גם מבחינה רפואית יכולה להיות השפעה שלילית לעירבוב זה.

הזרעה מלאכותית לאשה פנויה

לכל הדעות אין דין ממזר לוולד הנולד לאשה פנויה. אכן, מחברים אחדים הסתפקו אם מותר הדבר לכתחילה

[134], ויש מי שאסרו זאת במפורש מדין שתוקי [135], וכי גם במקרה זה קיים החשש שמא ישא אח את אחותו [136], ושיש להימנע מפעולה זו, בגלל חששות שונים, ובעיקר משום שהיא מביאה על עצמה לעז של חשד זנות [137].

על מנת למנוע חששות של שתוקי, היינו מעלת יוחסין מחשש לממזרות, וכן על מנת למנוע חשש שמא ישא אחותו מאביו, יש להפקיד בבית דין את שם תורם הזרע, ובכך יצא מדין שתוקי, וכאשר יגיע הוולד לגיל נישואין, יבדקו את בן/בת זוגו אם יש להם קרבת משפחה אסורה לתורם הזרע. יחד עם זאת, על מנת להגן על סודיות תורם הזרע, יש לשמור את זהותו בשיטת שמירה מיוחדת בבית הדין, ולהגביל את הנגישות למידע זה רק לדיינים מוסמכים ומורשים.

הזרעה מלאכותית בבהמה

יש מי שכתב, שאם לוקחים זרע משור ומזריעים ממנו פרות רבות, אין לשחוט את השור ביום אחד עם בהמות אחרות מחשש איסור תורה של 'אותו ואת בנו' [138].

מקורות והערות

- [1] חגיגה טו א: "שאלו את בן זומא, בתולה שעברה, מהו לכהן גדול... חיישין שמא באמבטי עיברה";
- [2] פי' הר"ח, חגיגה שם;
- [3] ראה בהערת אוצה"פ סי' א סקמ"ב. וראה עוד בחסדי דוד על התוספתא יבמות פ"ח, ובשו"ת עין יצחק, חאבה"ע"ז, סי' יד;
- [4] האפשרות של עיבור באמבטיה נלקחה בחשבון גם בעניינים אחרים. ראה: רב האי גאון, תשובות הגאונים סי' כה; סי' כריתות, לשון לימודים שער ב אות ע; תוס' יבמות יב ב, ד"ה דאפילו; תויו"ט כריתות ב ד; בראשית רבה, נג י, ובפי' מתנות כהונה שם. וראה עוד באריכות על האפשרות להתעברות באמבטי, ועל הבעיות ההלכתיות הנוגעות לאפשרות זו במאמר של הרב י. נבון, תחומין, יא, תש"נ, עמ' 261 ואילך;
- [5] ראה שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רסג; מעשה טוביה, ח"ג עמ' 118; פחד יצחק, ע' בן בתו;
- [6] ראה ב'מדרש אלף-בית דבן סירא', י"ד אייזנשטיין, 1928, עמ' 43. אגדה זו מוזכרת בחיבוריהם של כמה ראשונים ואחרונים - ליקוטי מהרי"ל, סי' ה; שו"ת תשב"ץ ח"ג, סי' רסג; חלקת מחוקק, אבה"ע"ז, סי' א סק"ח; ברכ"י אבה"ע"ז, א יד; פחד יצחק, ע' בן בתו; סי' גימטריאות לר' יהודה החסיד, דט"ז ע"ב; סדר הדורות, אות ס; איגרת ביקורת להגריעב"ץ, עמ' כא. וראה עוד מאמרו של הרב י.ל. זלוטניק, סיני, יח (תש"ו), עמ' מט-נ;
- [7] ראה באריכות בעניין אגדה זו מבחינת ההלכה - משל"מ אישות, טו ד; תשובה מאהבה יו"ד סי' קצה, ח"ג, תשובה שסו; בני אהובה, אישות, טו ד; שו"ת ברית יעקב, חאבה"ע"ז, סי' ד; שו"ת דברי מלכאל, ח"ד, סי' קז; יהודה בן זאב, בהקדמתו לס' בן-סירא, בשם הגר"י ברלין; הרב צ.ה. גראדזינסקי, הלכה ורפואה, ה, תשמ"ח, עמ' קלט-קנד; הגרש"ז אויערבך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-קסו; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' נא שער ד פ"א; הרפואה והיהדות, עמ' 233. וראה בספר ההיסטוריה מהמאה הי"ז בשם 'צמח דוד' לרב דוד גאנץ, ח"א, אלף רביעי עמ'

- 448, שדחה אגדה זו. וראה עוד ביקורת חריפה על אגדה זו בס' עוללות (הר"ר מרגליות), סי' יב, עמ' 30-33 (נדפס בסוף ספרו מחקרים בדרכי התלמוד, תשמ"ט);
- [8] הרב פרץ (הוא כנראה רבינו פרץ בן אליהו, מבעלי התוספות) בהגהת סמ"ק ישן, הובאו דבריו בב"ח יו"ד סי' קצה; ט"ז שם סק"ז. ובשלטי גבורים, רפ"ב דשבועות, הביא דין זה בשינויים מסויימים בשם הר"ם (הוא מהר"ם מרוטנברג - ראה שו"ת מנחת יצחק, ח"ד סוסי' ה. אך ראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד פ"א אות ה, שיתכן וזה טעות סופר וצריך להיות מהר"פ, והוא-הוא המקור של רבינו פרץ). והחיד"א בברכ"י אבהע"ז, סי' א אות יד, הביא נוסח אחר של דין זה מכתב-יד כפסק של מהר"ר שלמה מלונדון. על המשמעות של שינויי הנוסחאות בפסק זה ראה בשו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נ; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז סי' א; י. גרין, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 112-124;
- [9] שו"ת דברי מלכאל ח"ד, סי' קז-קח; שו"ת תשובה שלמה ח"ב חאבהע"ז, סי' ד-ה; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז, סי' יט; שו"ת הלל אומר, חאבהע"ז סי' יט וסי' כד; שו"ת ישכיל עבדי, ח"ה חאבהע"ז, סי' י. ובדעת החזו"א ראה בשו"ת ציץ אליעזר, ח"ט סי' נא, שער ד, פ"ו, שכנראה אוסר אף הוא;
- [10] שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' תרע;
- [11] שו"ת שאילת יעבץ ח"א, סי' מג; שו"ת מהרש"ם ח"ג, סי' רסח; שו"ת זקן אהרן, ח"ב, סי' צז; שו"ת פרי השדה ח"ג, סי' נג; שו"ת עמק הלכה ח"א, סי' סח; הגהות הר צבי על הטור, אבהע"ז, סי' א; שו"ת מנחת יצחק ח"א, סי' נ; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז, סי' א; הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-קסו; שו"ת אגרות משה, חאבהע"ז ח"א סי' עא; שם, ח"ב סי' יא וסי' יח; שם, ח"ד סי' לב אות ה; שו"ת שרידי אש, ח"ג, סי' ה; שו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' סט; הרב א.צ. רבינוביץ, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 510-511. בענין עמדת האדמו"ר מ.מ. שניאורסון מלובביץ - ראה אסיא, חוב' סא-סב, תשנ"ח, עמ' 47 ואילך;
- [12] שו"ת אגרות משה, חו"ד ח"ג סי' נד סוף אות א. ויש להעיר, שלפי שיטה זו יש עדיפות הלכתית בביצוע ההזרעה ע"י שימוש בכוסית המכילה את זרע הבעל ומושמת על צואר הרחם של האשה, שכן דרך זו יכולה להתבצע ע"י בני הזוג בעצמם;
- [13] מ. דרורי, תחומין, א, תשמ"א, עמ' 288; הרב א.צ. רבינוביץ, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 511;
- [14] שו"ת בנין אב, ח"ב סי' סא. וכתב שם, שכן פסק גם הגר"ש אלישיב; שו"ת תשובות והנהגות, ח"ג סי' תו. וטעמו לאיסור משום שלשיטתו אין הוולד מתייחס אחרי בעל הזרע בהזרעה מלאכותית, עיי"ש;
- [15] הרב צ.ש. שושארד, אסיא, נא-נב, תשנ"ב, עמ' 291 ואילך. וכתב שם, שכן פסק גם הגר"ד פיינשטיין; הרב מ. קורצטג, אסיא שם, עמ' 294 ואילך; שו"ת באהלה של תורה, ח"א סי' סט. וראה עוד מאמריהם של ד. מלאך ומ. הלפרין, אסיא, שם עמ' 299 ואילך ועמ' 303;
- [16] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבהע"ז סי' כג סק"א;
- [17] שו"ת מהרש"ם שם; שו"ת יביע אומר שם; שו"ת מנחת יצחק שם. וראה עוד בשו"ת בני בנים ח"א סי' לב;
- [18] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ב סי' טז;
- [19] חזו"א, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג סק"ב;
- [20] שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט סי' נא שער א;
- [21] הגר"ש וואזנר, בתשובה שפורסמה בכרך ג של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, מהדורה ראשונה, עמ' כג;
- [22] שו"ת יביע אומר שם; הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת מנחת יצחק, שם; שו"ת אגרות משה, שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט, סי' נא, שער ד. וראה שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נז, שאם רופא יודע שמערבבים זרע אחר בזרעו של הבעל, חייב לגלות דבר זה לבעל;
- [23] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג סק"ב;
- [24] שו"ת בנין אב, ח"ב סי' ס אות יא;
- [25] הגר"ש וואזנר, בתשובה שפורסמה בכרך ג של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית, מהדורה ראשונה, עמ' כג;
- [26] שו"ת זקן אהרן חאבהע"ז מהדו"ת סי' צז; הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם;
- [27] שו"ת אשל אברהם, פירות גינוסר, סי' ו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד פ"ו;
- [28] הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, אב-אלול תשכ"ד; כתבי הגר"א הענקין, ח"ב תשובות איברא סי' עג;
- [29] שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' ע-עא, ושם ח"ד סי' לב אות ה;
- [30] שו"ת אגרות משה, שם בח"א;
- [31] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' ע-עא; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' קח; שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז; הגרש"ז אויערבאך, הובא בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' א עמ' ח;
- [32] הגר"י נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם שם;
- [33] שו"ת אגרות משה, חאבהע"ז ח"ב סי' יח, וח"ד סי' לב אות ה;
- [34] כנ"ל בהערה קודמת. וראה בזה ביש"ש יבמות פט"ז; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מג; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' כד אות ד. וראה עוד בענין השיטות ללקיחת זרע בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער א פ"ב;

- [35] שו"ת דברי מלכיאל ח"ד סי' קז; שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רסח; שו"ת חשב האפוד סי' קמ; הרב ק. כהנא, האיש וחזונו, עמ' 33 אות ז, וכן הרב ק. כהנא, טהרת בת ישראל, מהדו' ששית, תשל"ז, עמ' 135, אות (ג), הוראה מבעל החזון-איש; הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, שנה טז, אב-אלול תשכ"ד; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבה"ז סי' י; שיעורי שבט הלוי, הל' נידה, סוף הפתיחה;
- [36] מס' כלה; זוהר, פר' מצורע; ויקרא רבה מצורע טו. וראה בשערי תשובה לרבינו יונה, אות כה; ביאור הגר"א אבה"ז סי' ד סק"ל;
- [37] הר צבי, הגהות על הטור אבה"ז סי' א; שו"ת אגרות משה חאבה"ז ח"ב סי' יח; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבה"ז סי' א; הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-קסו; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נ, ושם גם בשם הגרש"ד כהנא, אב"ד ורשה; שו"ת ציץ אליעזר, שם. וראה מה שכתב בשו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז. וראה באריכות סיכום השיטות השונות במאמרו של י. גרין, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 112-124;
- [38] הגר"י נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חיו"ד סי' קצו סק"א;
- [39] הפוסקים בהע' 37 לעיל;
- [40] שו"ת אגרות משה, שם. וראה בשו"ת ציץ אליעזר, שם, מה שדחה דבריו;
- [41] שו"ת משפטי עוזיאל חאבה"ז סי' יט; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבה"ז סי' י;
- [42] ראה: ט"ז אבה"ז שם; שאילת יעבץ ח"א סי' מג; ברכ"י אבה"ז סי' א אות יד; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות מ' א;
- [43] שו"ת דברי מלכיאל ח"ד סי' קז; שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז; שו"ת עמק הלכה ח"א סי' סח; הגהות הגרצ"פ פרנק על טור אבה"ז סי' א; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נ; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבה"ז סי' א; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז;
- [44] חלקת מחוקק, שם; בית שמואל, שם; שו"ת בית יעקב סי' רכב; מנ"ח מ' א; אבני משפט אבה"ז סי' א סקי"ח; שו"ת לבושי מרדכי סי' קט; שו"ת שאילת יעקב סי' מא;
- [45] הרב שפירא, נועם, א, תשי"ח, עמ' קלח-קמב; שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' סט;
- [46] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבה"ז סי' א סק"ב; הגר"ע יוסף בהערותיו לנשמת אברהם ח"ד עמ' רכה;
- [47] הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-קסו;
- [48] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת ציץ אליעזר, שם;
- [49] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; הרב א.י. ניימרק, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמג-קמד. נימוקם: היתר חילול שבת לצורך מילה נלמד מהפסוק אשה כי תזריע וגו' וביום השמיני ימול (ויקרא, יב ב-ג; שבת, קלה א), ומדברי הר"ח בחגיגה, טו א, משמע, שאם אין ההזרעה כדרך כל הארץ, איננה בבחינת אשה כי תזריע, וממילא לא חל עליה היתר הנלמד מאותו ענין. וראה בשם הגרש"ז אויערבאך בנשמת אברהם, חאבה"ז, סי' א, עמ' ט. וכן נסתפק בס' הברית סי' רס אות מח, וסי' רסב אות צו;
- [50] הגר"י ש אלישיב, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חיו"ד סי' רס סק"א;
- [51] הגר"ע יוסף, בנשמת אברהם ח"ד עמ' רכו;
- [52] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז, על פי דברי הר"ח חגיגה בהערה קודמת. וספיקו אם דינו של הר"ח הוא דווקא בנתעברה באמבטיה, או גם בהזרעה מלאכותית;
- [53] בראשית ל א;
- [54] נדרים סד א;
- [55] בראשית רבה מה. וראה בתו"ש בראשית פט"ז אות יא;
- [56] בראשית כ יז;
- [57] שו"ת שערי צדק חיו"ד סי' קמג;
- [58] הגר"י ש אלישיב, הובאו דבריו על ידי הרב י. זילברשטיין, בשיעוריו לרופאיו;
- [59] שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' מא אות ח; שו"ת בנין אב ח"א סי' נו אות ג; שם ח"ב סי' ס אות א; שו"ת חמדת צבי ח"ג סי' מא. וראה עוד בס' שמירת שבת כהלכתה פל"ד הע' פב, ואולי הספק הוא רק לענין שבת, וצ"ע;
- [60] יבמות סה ב; רמב"ם אישות טו י; טוש"ע אבה"ז קנד ז. וראה: ב. שרשבסקי, דיני משפחה, מהדו' שניה, עמ' 288 ואילך;
- [61] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם. יש לציין, כי בית הדין הרבני בת"א, ביום כ"ה מרחשון תשכ"ה (הובא במאמרו של י. גרין, אסיא, ה, תשמ"ו, 124-125), קיבל את טענת האשה שרצונה להרות בדרך הטבע, וחייב את הבעל בגט, למרות שלפי המלצות הרופאים היתה אפשרות לתינוק מבחנה;
- [62] בני אהובה אישות טו ד; שו"ת מערכי לב סי' עג; זכר לחגיגה, חגיגה טו א; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבה"ז סי' י; שו"ת דברי יואל סי' קז-קי; מרגליות הים, סנהדרין נד ב אות ב; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד, וח"ג סי' מה-מו; שו"ת ישיב משה חאבה"ז סי' א; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' צז; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעה; שו"ת תשובות

- והנהגות ח"ב סי' תרצ;
- [63] ויקרא יח כ;
- [64] על פי הרמב"ן עה"פ שם, וסי' החינוך מ' לה;
- [65] הגר"י טיטלבוים שם. וראה שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבהע"ז סי' י;
- [66] ראה בשו"ת שבט הלוי, שם. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז סי' א, מה שיש להקשות על לימוד הלכה מחודשת בזמננו ישירות מהפסוק;
- [67] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ג סי' קלב; שו"ת עמק הלכה ח"א סי' סח; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' יט; שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; שו"ת מנחם משיב סי' כו; שו"ת אגרות משה חלק אבהע"ז ח"א סי' עא; הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-סו; שו"ת יביע אומר, שם. הוכחותיהם: מדברי הסמ"ק 'כיון דאין כאן ביאת איסור, הולד כשר לגמרי, אפילו תתעבר מש"ז של אחר'; מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש סנהדרין, פ"ז מ"ד, 'שאין לש"ז בעריות שום סרך לענין עונשין'; מדין הנשים המסוללות זו בזו, דאסור רק משום פריצותה, אבל אינה נאסרת משום זונה (יבמות, עו א), ופירשו הראשונים דהן מכניסות זו בזו הזרע שקיבלו מבעליהן;
- [68] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז;
- [69] שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד; שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעה; שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' קעה; עזרת נשים ח"ג עמ' שיט;
- [70] כתבי הגר"א הענקין, ח"ב תשובות איברא סי' עג; הרפואה והיהדות, עמ' 235;
- [71] שו"ת שרידי אש, שם;
- [72] א. שטינברג, אסיא, א, מהדו"ג, תשמ"ב, עמ' 128-141;
- [73] שו"ת תשובה שלמה ח"ב סי' ד; שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז; שו"ת שרידי אש, שם; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עא, ושם ח"ב סי' יא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז - על פי הגהות הסמ"ק, הובאו דבריו בב"ח יו"ד סי' קצה, ט"ז שם, סק"ו, שלטי גבורים פ"ב דשבועות. יש להעיר, שחשש זה נכון לשיטות הסוברים שהילד הוא בנו של בעל הזרע לכל דבר, או לפחות לחומרא, אכן בברכ"י אבהע"ז, סי' א, סקט"ו, כתב שאינו מתייחס אחר בעל הזרע כלל, וממילא אין ענין לחשש שמא אח את אחותו;
- [74] שו"ת תשובה שלמה, שם; שו"ת זקן אהרן, שם; שו"ת שרידי אש, שם; שו"ת אגרות משה שם סי' יא; שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ה; שו"ת ציץ אליעזר, שם;
- [75] עזרת נשים, ח"ג עמ' שיט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד;
- [76] שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קמ;
- [77] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם;
- [78] הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, אב-אלול תשכ"ד;
- [79] שו"ת תשובה שלמה ח"ב סי' ד; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז שם; שו"ת ציץ אליעזר, שם;
- [80] שו"ת ציץ אליעזר, שם. ויש לעיין בדין של בעל אשר תרם מזרעו לאשה אחרת, האם יש בכך מעשה כה מכוער שמצדיק עילה לאשתו לדרוש גירושין;
- [81] שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד; שם, ח"ג סי' צז; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעה;
- [82] שו"ת שבט הלוי, שם;
- [83] בני אהובה אישות טו ד; חידושי חת"ס, כתובות יג א; שו"ת בית יעקב חאבהע"ז סי' ד; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' יט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד פ"א; שם, ח"ג סי' צז;
- [84] שו"ת משפטי עוזיאל, שם;
- [85] שו"ת מערכי לב סי' עג; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבהע"ז סי' י; הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, שם. ובשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ה, כתב שיש בזה משום פגם של זנות;
- [86] בני אהובה אישות טו ד; משל"מ אישות טו ד; תשובה שלמה ח"ב סי' ד; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' יט; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד, וח"ג סי' מו; הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עא; שם, ח"ב סי' יא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז; שם ח"ט סי' נא שער ד;
- [87] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם. וראה בשו"ת האלף לך שלמה סי' לה, שנסתפק בדין זה ביחס לנתעברה באמבטיה. וראה עוד בשו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד;
- [88] שו"ת חלקת יעקב, שם; שו"ת ציץ אליעזר, שם;
- [89] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת אגרות משה, שם. ובדין כ"ד חודש לאחר עיבור באמבטיה ראה מחלוקת הפוסקים: ברכ"י אבהע"ז א יד; שו"ת דברי מליאל ח"ד סי' קז; כרם שלמה אבהע"ז סי' יג; שו"ת מהר"ם שיק חאבהע"ז סי' כז; שו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' יב; ישועות יעקב אבהע"ז סי' יג, בפירוש הארוך סק"ח; נתיבות לשבת, חאבהע"ז סי' יג; שו"ת משפטי עוזיאל, שם; שו"ת מערכי לב סי' עג - הסבורים שיש להפרישה כדין מעוברת ומינקת חבירו, ולעומתם שו"ת תורת חסד סי' ג; שו"ת שאילת יעקב סי' מב - שאין להפרישה, כי זה מצב לא שכיח;

- [90] שו"ת התשב"ץ ח"ג סי' רסג; פחד יצחק, ע' בן-בתו; ב"ש, סי' א סק"י; משל"מ, אישות טו ד; בגדי שש, אבהע"ז סי' א, אות יא; שו"ת שאילת יעבץ ח"ב סי' צז; פני משה, אבהע"ז סי' א; חלקת מחוקק, סי' א סק"ח; בני אהובה, אישות טו ד; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ג סי' קלב; מחצית השקל, יו"ד קצה סקי"ב; טורי אבן, חגיגה טו א; שו"ת בית יעקב סי' רכב; ערוך לנר, יבמות י א; זכר לחגיגה, חגיגה טו א; שו"ת משפטים ישרים סי' שצו; שו"ת דברי מלכאל ח"ד סי' קז; שו"ת שערי ישועה, חאבהע"ז שער א, סי' ב; שו"ת שאילת יעקב סי' מא; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבהע"ז סי' י; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נ;
- [91] ט"ז אבהע"ז סי' א סק"ח; אפי זוטרי, אבהע"ז סי' א; חסדי דוד, תוספתא יבמות פ"ח; שו"ת בר-ליואי חאבהע"ז סי' א; ברכי יוסף, אבהע"ז סי' א אות יד; אבני משפט, אבהע"ז סי' א סקי"א; שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' יט; שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' צז; שו"ת עמק הלכה ח"א סי' סח;
- [92] שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' י וסי' עא; הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם, והנ"ל, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבהע"ז סי' א סק"ב; שו"ת מנחת יצחק, שם; שו"ת ציץ אליעזר, שם. אך ראה בתו"ש, כרך יז, מילואים, סי' ד, אות טז, שהאר"י להוכיח שגם בהזרעה מלאכותית לא נחשב כבנו;
- [93] במראה הבזק ח"ד סי' קכח-קכט;
- [94] שו"ת נובי"ק חאבהע"ז סוסי' סט, המדבר במצב של ביאה רגילה, אך ה"ה בהזרעה;
- [95] קרן אורה יבמות פז א; שו"ת רבנו משולם איגרא, סוף יו"ד; שו"ת חת"ס חאבהע"ז ח"א סי' ה; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"ג סי' קמט; הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, עמ' קנה;
- [96] שו"ת חוות בנימין סי' קז, והגר"ש ישראלי, תורה שבעל פה, לג, תשנ"ב, עמ' מא ואילך; במראה הבזק שם;
- [97] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם;
- [98] הגרז"נ גולדברג, חוב' אסיא, סה-סו, תשנ"ט, עמ' 47;
- [99] הרב י. אריאל ואח', הרפואה קלט: 2000, 331;
- [100] הרב י. שפרן, תחומין, כ, תש"ס, עמ' 347 ואילך;
- [101] שו"ת בר-ליואי ח"ב סי' א; זכר לחגיגה, חגיגה טו א; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבהע"ז סי' י; הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, אב-אלול תשכ"ד; שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ה; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תשפח. וראה באריכות באוצה"פ סי' א אות מב, וסי' כ סקי"א אות ט;
- [102] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת משפטים ישרים ח"א סי' שצו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' צז;
- [103] פחד יצחק, ע' בן בתו; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ג סי' קלב; שו"ת מנחם משיב ח"ב סי' כו; שו"ת עמק הלכה ח"א סי' סח; שו"ת משפטי עוזיאל, שם; הגר"ד סולובייצקי, הובאו דבריו בס' נפש הרב, עמ' רנה; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז סי' א, ושם ח"ח חאבהע"ז סי' כא (מביא פסק מביה"ד הרבני הגדול - הדיינים עובדיה יוסף, יוסף שלום אלישיב, בצלאל זולטי, שלדעתם אין הוולד ממזר); שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד, וח"ג סי' מו; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' י וסי' עא; שם ח"ב, סי' יא. וראה עוד פסק ביה"ד הרבני הגדול, נא/ 697, דוד פנינה נ' דוד אלעזר;
- [104] וכך כתב הסמ"ק, 'כיון דאין כאן ביאת איסור, הולד כשר לגמרי, אפילו תתעבר מש"ז של אחר';
- [105] שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה;
- [106] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ג סי' קלב; בני אהובה, אישות טו ד;
- [107] שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעו;
- [108] שו"ת האלף לך שלמה חאבהע"ז סי' לה; שו"ת משפטים ישרים סי' שצו;
- [109] שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד. וראה בשו"ת האלף לך שלמה, שם, ושו"ת משפטים ישרים, שם, שנסתפקו בדיון זה במקרה של עיבור באמבטיה;
- [110] ויקרא כא טו;
- [111] הגרש"ז אויערבאך, נועם, א, תשי"ח, עמ' קמה-קסו;
- [112] שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קמ;
- [113] שו"ת ברית יעקב חאבהע"ז סי' ד בהגהה; הגר"ש ישראלי, תורה שבעל פה, לג, תשנ"ב, עמ' מא ואילך;
- [114] שו"ת משפטי עוזיאל חאבהע"ז סי' יט;
- [115] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ג סי' יא;
- [116] תו"ש שמות פ"כ אות שי;
- [117] אאמור"ר בס' הלכות נשים פ"ז ס"ח;
- [118] בית הדין הרבני בחיפה, ו' מנחם-אב תשל"ז, הובא ע"י י. גרין, אסיא, ה, תשמ"ו, עמ' 125-142;
- [119] ראה: י. אינדיג, דיני ישראל, שם;
- [120] ביה"ד הרבני הגדול, נא/ 697, דוד פנינה נ' דוד אלעזר;
- [121] ראה: שו"ת דברי יואל, סי' קז-קי; שו"ת וישב משה ח"ב סי' ל; שו"ת ישכיל עבדי, שם; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' כד, וח"ג סי' מה; שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ה; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כז, ושם ח"ט סי' נא שער ד;

- שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; שו"ת חשב האפוד ח"א סי' קמ; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעה;
- [122] הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; הגר"ש ישראלי, הובאו דבריו בשו"ת במראה הבזק ח"ג סי' קכז; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עא; שם, ח"ב סי' יא וסי' יח. וראה בספר צבי חמד להרב צבי הירש פרידמן, ברוקלין תשכ"ה, קונט' מא-מג, שפירסם מכתבו של הגר"מ פיינשטיין, שנוטה לחזור בו מהיתר זה, והביא דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד פ"ה, וראה מכתבו של הגרמ"פ בשו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' מז. אך ראה בשו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ג סי' יד, וחבאהע"ז ח"ד סי' לב אות ה, שכתב שכל תשובותיו הקודמות כולם אמת וברור לדינא, לא שייך להתחרט מהם, וליכא שום חששות בזריקת זרע של נוכרים;
- [123] שו"ת אגרות משה, שם;
- [124] פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סי' נג; הגרש"ז אויערבאך, נועם, שם; שו"ת אגרות משה, שם;
- [125] הגר"ש ישראלי, הובאו דבריו בשו"ת במראה הבזק ח"ג סי' קכז;
- [126] שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעו. וראה עוד בשו"ת משנה הלכות, מדור התשובות, ח"ז סי' קצט; שו"ת במראה הבזק ח"ג סי' קכז;
- [127] י. אינדיג, דיני ישראל, ב, תשל"א, עמ' 106-107;
- [128] שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה;
- [129] שו"ת אגרות משה, שם; שו"ת חלקת יעקב, שם;
- [130] הגר"י טיטלבוים מסאטמר, המאור, שם; שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' ה;
- [131] ראה: י. אינדיג, דיני ישראל, שם;
- [132] ראה: שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' צז. אכן, ראה בהגהות הר צבי על הטור שם, שדן במקרה של עירבוב זרע הבעל עם זרע אחר, למי מתייחס הוולד, ולעצם המעשה כתב רק שיש לעיין בזה, עיי"ש, וראה מה שדן בדבריו בשו"ת ציץ אליעזר, שם, פ"ו;
- [133] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עא;
- [134] שו"ת שרידי אש ח"ג סי' ה; תו"ש כרך יז, מילויאם, סי' ד, אות טז; שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' מה;
- [135] קידושין עג א; רמב"ם אסורי ביאה טו כא;
- [136] שו"ת שרידי אש ח"ג סוסי' ה; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער ד פ"ב;
- [137] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבהע"ז סי' א סק"ג;
- [138] שו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' רמה.